

УДК: 159.9.37

© Бочелюк В.В., 2013 р.

В.В. Бочелюк
Класичний приватний
університет, м. Запоріжжя

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВАЖКОВИХОВУВАНОСТІ ДИТИНИ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті надано теоретичний аналіз терміну «важковиховуваність» в науковій літературі. Узагальнено поняття важковиховуваності як передумови віктимної поведінки особистості дитини.

Ключові слова: важковиховуваність, «важкі» діти, відхилення у поведінці, корекція, розвиток.

В.В. Бочелюк

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТРУДНОВОСПИТУЕМОСТИ РЕБЕНКА КАК ПРЕДПОСЫЛКИ ВИКТИМНОГО ПОВЕДЕНИЯ

В статье проведен теоретический анализ понятия трудновоспитуемость в научной литературе. Обобщено представление о трудновоспитуемости как предпосылке виктимного поведения ребенка.

Ключевые слова: коррекция, отклонения в поведении, развитие, трудновоспитуемость, «трудные» дети.

V.V. Bocheljuk

THE THEORETICAL ANALYSIS OF DEVIATIONS IN BEHAVIOUR OF THE CHILD AS PRECONDITIONS VICTIM OF BEHAVIOUR

In article the theoretical analysis of concept of deviations in behavior in the scientific literature is carried out. Generalized the notion of the "raise difficultness" as a prerequisite provocation behaviour of the child's personality.

Key words: correction, deviations in behavior, development, difficult education, "difficult" children.

Постановка проблеми. Проблема відхилень у поведінці дітей досліджувалась і вітчизняними і зарубіжними педагогами та психологами. Незважаючи на значні здобутки у вивченні окремих аспектів, в цілому роботу над проблемою аж ніяк не можна вважати завершеною.

Теоретичні аспекти проблеми попередження і корекції відхилень у формуванні особистості неповнолітніх останні десятиріччя досить активно досліджувалися вітчизняними та зарубіжними педагогами та психологами: М.О.Алемаскіним, Б.Ф.Баєвим, І.В.Козубовською, Н.Ю.Максимовою, В.М.Оржеховською, Є.І.Петуховим, А.І.Селецьким, В.М.Синьовим, В.О.Татенко, М.М.Фіцулою, Е.Шур та ін.

Проблема психолого-корекційного впливу на становлення цілісної особистості знайшла відображення у дослідженнях реабілітаційної педагогіки (В.П.Кашенко, Н.Т.Вайзман, В.Т.Чужикова). Осмисленню підходів, пов'язаних із проблемою соціально-психологічної корекції важковихованості дітей сприяли психологічні роботи, що присвячені вивченню соціальної ситуації розвитку дитини, зокрема особливостей її спілкування з батьками, вчителями, соціальними педагогами та психологами (О.О.Бодальов, Г.В.Бурменська, С.В.Васьківська, Т.І.Доцевич, І.В.Дубровіна, В.Є.Каган, О.О.Карбанова, А.С.Співаковська, С.О.Ставицька, та ін.), розробці корекційних програм попередження та усунення емоційно-негативних проявів особистості в реальних умовах спільної діяльності шляхом використання релаксації (М.В.Єрмолаєва, Л.Г.Міланович), систематичної десенсибілізації (М.Раттер, А.Бандура, Ж.Паул, Д.Бернштейн).

Незважаючи на певні досягнення у вивченні проблеми важковихованості як передумови віктимної поведінки, практика свідчить про те, що сьогодні необхідно активізувати пошук нових ефективних шляхів і засобів попередження важковихованості серед дітей і молоді.

Вважаємо, що значні резерви в цьому плані можуть бути виявлені в особливостях впровадження в професійну діяльність психолога психотерапевтичних технологій з важковиховуваними дітьми. Зазначимо, що науковці та практики в пошуках ефективних засобів корекції відхилень в поведінці дитини все більше орієнтуються на використання новітніх, зокрема, й арттерапевтичних технологій на основі мистецтва в процесі навчання та виховання важковиховуваних дітей.

Термін «важковихованість», все ще характеризується недостатньою визначеністю. Не існує чіткої диференціації цього багатогранного і поліморфного поняття. Нема класифікації, систематики у відділенні окремих груп важковиховуваних дітей в залежності від тої чи іншої детермінації, перебігу і результатів важковихованості.

Мета статті – проаналізувати важковихованість як передумову віктимної поведінки особистості дитини.

Виклад основного матеріалу. Поняття «важковихованість» сьогодні використовується достатньо часто, разом з тим, ця проблема не є суто дитячою. Вона виникла на основі труднощів у стосунках батьків та педагогів з дітьми, а також внаслідок конфліктів між дитячими потребами і можливостями їх задоволення, отожд містить у собі три елемента: вихователя, дитину та їхню взаємодію. Розв'язуючи ці протиріччя, дорослі часто знімають з себе відповідальність за соціалізацію і виховання дитини і перекладають її на плечі іншого — на дитину та її оточення [2].

Педагогічний словник тлумачить «важковихованість» як «свідомий або несвідомий спротив дитини цілеспрямованому педагогічному впливу, викликаний найрізноманітнішими причинами, включаючи педагогічні прорахунки вихователів, батьків, дефекти психічного і соціального розвитку, особливості характеру, інші особистісні характеристики учнів, вихованців, що ускладнюють соціальну адаптацію, засвоєння навчальних предметів та соціальних ролей» [5, с.152].

В корекційній педагогіці С.Ю. Бородулина розглядала важковихованість дітей у широкому розумінні, як поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикається вчитель при організації і здійснюванні навчального процесу [1]. У вузькому розумінні цей термін, на думку автора, використовується для позначення «наближеного до норми рівня відхилення у поведінці дитини (на відміну від правопорушень і патології психічної активності), який потребує відповідної уваги й спеціальних зусиль вчителя для подолання його» [1, с. 288].

Соціальні педагоги І.Д.Зверева, О.В.Беспалько, С.Я.Харченко розуміють важковихованість як поведінку, що відхиляється від моральних (аморальну), правових (протиправну), медичних (поведінку хворої людини) та інших норм [8].

Ми погоджуємося з таким обґрунтуванням важковихованості дітей. Важковихованість відображає зв'язок поведінки дитини, соціальних груп і спільнот із соціумом, всією системою суспільних відносин, регулювання яких здійснюється за допомогою системи соціальних норм, враховуючи при цьому взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів, які визначають появу мотиву, мети та рішучості до соціально неприйнятної активності.

Т.Є. Колесіна співвідносила важковихованість з груповою формою діяльності неповнолітнього. Саме в групі, особливо в підлітковому віці, порівнюються можливості і здібності індивідів в осягненні знань, вмінь і навичок, їх динамічна чи уповільнена сприйнятливність до норм і вимог суспільства [6]. Зокрема, у підлітків, виходячи зі специфічних вікових особливостей, цілісне прийняття групових поглядів поєднується з нівелюванням власних сумнівів у прийнятності (нормативності) своєї поведінки, а це часто сприяє становленню у них групових форм антисуспільної і навіть суспільно небезпечної поведінки.

Науковці одноставно стверджують: у дитинстві закладається фундамент особистості – формуються її основні мотиваційні, інструментальні та стильові риси, первинні етичні поняття та категорії, здатність бачити прекрасне навколо себе. У свідомості дитини виникає розуміння власних можливостей та свого місця в системі суспільних відносин. Дитина поступо-

во входить в суспільне середовище, формується як особистість, яка постійно розвивається.

Наслідком недостатнього засвоєння дитиною позитивного соціального досвіду і є важковихованість, яка виявляється в опорі дитини педагогічним впливам (таких дітей ми часто називаємо неслухняними, впертими, вередливими, погано вихованими тощо).

Важковихованість дитини може спричинитися особливим характером взаємодії вихователя і вихованця, а в окремих випадках – певними відхиленнями в розвитку особистості чи психіки дитини. Психофізіологічно незрілі діти можуть і не завдавати психологам зайвих турбот і прикростей, але становлять певний прихований резерв для виникнення важковихованості, спричиненої проблемами в навчанні, ізолюваністю від кола встигаючих і соціально адаптованіших ровесників, переживанням власної життєвої некомпетентності [2].

Необхідно відзначити, що важковихованість спостерігається у підлітків частіше, ніж у інших вікових групах. Відомий психолог Л.С. Виготський головною причиною важковихованості вважав труднощі підліткового періоду з його інтенсивним анатомо-фізіологічним та психологічним розвитком, підвищеною збудливістю, вразливістю, неузгодженістю психологічних процесів. Проявляються вони у прагненні випробувати нові відчуття, у допитливості, цікавості, недостатній здатності прогнозувати наслідки тієї чи іншої дії, у підвищеному бажанні незалежності. Підліток не завжди відповідає вимогам, які висуває до нього суспільство щодо виконання ним певних соціальних функцій, сам же він, у свою чергу, вважає, що не одержує від суспільства того, на що має право розраховувати [3]. Ми погоджуємося з таким підходом до проблеми важковихованості. Подібний сплав біологічних та соціальних факторів, мотивацій утруднює соціальну адаптацію дітей та підлітків.

Отже, поняття «важковихованість» у психолого-педагогічній літературі характеризується трьома основними ознаками: наявністю у поведінці дитини відхилень від суспільних норм, утрудненнями їх корекції внаслідок закритості таких дітей до педагогічного впливу та необхідністю індивідуального підходу при організації реабілітаційно-психологічної допомоги. Відзначимо, що зовнішньо поведінка таких дітей відзначається: безвідповідальним ставленням до навчання; частими конфліктами з учителями та однокласниками; невиконанням вимог дорослих; пропусками уроків; втечами з дому, крадіжками, хуліганством, уживанням алкоголю, психотропних речовин.

Важковихованість, виходячи з теоретичного аналізу положень філософії, кримінології, соціології, психології, соціальної педагогіки, на нашу думку, можна визначити за такими характеристиками:

1) вона має систематичний характер і складається з системи негативних вчинків та проступків дитини. Ця поведінка не обмежується одним вчинком, а пов'язана із систематичним порушенням дитиною соціальних норм, що впливає на суспільні відносини, заважає діяльності інших осіб, їх нормальному співіснуванню. Крім того, неприйнятна поведінка порушує той мікроклімат, який склався у безпосередньому оточенні дитини, що призводить до емоційного дискомфорту оточуючих;

2) характеризується порушенням норм моралі, прийнятих у суспільстві на певному етапі соціального і культурного розвитку;

3) має соціально-деструктивну спрямованість. Ця поведінка не просто привертає увагу, а викликає занепокоєння з боку дорослих осіб (батьків, вчителів) та однолітків;

4) характеризується тривалим характером дій – важковиховуваність спостерігається протягом декількох місяців;

5) такий тип поведінки є відображенням явної невідповідності соціально-віковим нормам і статевій приналежності неповнолітнього;

6) неприйняття типових норм, що склалися у суспільстві, виражене у активній або пасивній формі.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми важковиховуваності дозволив зробити висновок, що вихідною ознакою важковиховуваності дитини виступає антисоціальна спрямованість особистості, поведінковими показниками якої є систематично здійснювані діяння, які можуть набувати не лише активного, а й пасивного неприйняття типових для суспільства норм і правил життєдіяльності, що завдають безпосередньої шкоди оточуючим.

Тому важковиховуваність ми будемо розглядати як загальновизнане поняття для позначення різних порушень норм соціальної поведінки у дітей і молоді, як проявів асоціальної, антисуспільної та суспільно небезпечної активності, викликаних неспецифічними (не патологічними) факторами. Відзначимо, що науковці розрізняють фактори біологічні, які належать до організму людини, соціальні, які належать до її поведінки серед інших людей, та психологічні, що пов'язані з її індивідуально-типологічними проявами як особистості й суб'єкта власної життєдіяльності.

Зазначимо, що вирішення педагогічної проблеми важковиховуваності підростаючого покоління, потребує розгляду особливостей появи «важких дітей». Дітей, які мають відхилення від загальноприйнятих або статистично-достовірних показників норми, але не демонструють ознак психічної патології, у педагогічній практиці зазвичай класифікують як «важких».

Видатний російський психолог Л.С. Виготський, коментуючи основні положення плану педагогічно-дослідницької діяльності з питань важкого дитинства, зазначав: «Ми визначили такі типи і види важких дітей, які підлягають вивченню важких дітей в масовій школі, важковиховувані в прямому сенсі цього слова (безпритульні, правопорушники, педагогічно занедбані), психо- і невропатичні діти, розумово відсталі, сліпі, глухі, лопати, психічно і фізично хворі діти» [3].

З нашої точки зору, слід зазначити, що, незважаючи на те, що детермінанти відхилень у розвитку особистості та її поведінці багатоаспектні, причини виникнення важковиховуваності коріняться у дитинства. Для психолога «важковиховувана» дитина – це знедолена, нещасна дитина, яка втратила здатність виховуватися.

Щоб розкрити узагальнений зміст поняття «важковиховувані діти» на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки, досить звернутися до педагогічних та психологічних досліджень цієї проблеми. Так, психолог С.С. Степанов поняття «важковиховувані діти» визначає так: «Вони найменш схильні виконувати педагогічні вказівки і виявляють граничну несприятливість до традиційних педагогічних впливів» [9, с.152]. Автор акцентує увагу на низькій здатності таких дітей реагувати на педагогічні впливи вчителів під час навчання.

У вітчизняній психології добре зарекомендував себе підхід до «важких» вихованців, що базується на виділенні різних категорій «акцентуації характеру». Вихідним для цього підходу є розуміння акцентуації характеру як крайніх, граничних варіантів норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені. Унаслідок цього людина демонструє вибіркочувразливість по відношенню до певного роду психогенних впливів (тяжких переживань, надмірних нервово-психічних навантажень) при задовільній і навіть підвищеній стійкості до інших подразників, що також може бути проявами важковиховуваності.

Відомим психологом В.М.Синьовим доведено, що майже половину становлять діти психічно неблагополучні, із затримкою психічного розвитку, з інтелектуальною недостатністю, слабко виявленими ураженнями, аномаліями, нестійкістю в розвитку центральної нервової системи, тривалими соматичними захворюваннями, емоційною незрілістю. Усе це травмує психіку дитини, її нервову систему, знижує темп психічного розвитку, викликає астеничні й церебростенічні стани, що призводить до підвищення втоми, нестійкості уваги, низького рівня розвитку самостійного мислення, не сформованості позитивних якостей розуму, нервового виснаження, низької інтелектуальної працездатності, зниження адаптаційних можливостей. Такі учні важко переносять життєві складності, сімейні незгоди, шкільні неуспіхи [7].

В.П. Кащенко вивчаючи важковихованих дітей, підкреслював, що відсутність правильного виховання породжувала певні відхилення в розвитку дитини. Автор виокремил три типи дітей: кинуті батьками напризволяще, травмовані соціальним середовищем – нервові діти; погано підготовлені до школи, не привчені до самостійної роботи, але з нормальним інтелектом – педагогічно занедбані; діти, які мають батьків, але живуть у важкому соціальному середовищі, де є постійна можливість для одержання фізичної травми – «бездоглядні діти» [4].

Отже «важковиховані» – це категорія осіб, в яких під впливом несприятливих для розвитку соціальних, психолого-педагогічних та медико-біологічних умов з'являється негативне ставлення до навчання, норм поведінки, відбувається зниження або втрата почуття відповідальності за свої вчинки.

Проведений аналіз наукової літератури дозволив відзначити, що для важковихованих дітей, з нашої точки зору, характерні такі особливості поведінки: матеріальні потреби переважають над моральними; більшість матеріальних потреб мають аморальний характер для їх задоволення використовують засоби, які не завжди відповідають нормам моралі (паління, уживання алкоголю, наркотиків, крадіжки), що призводить до деградації особистості; у частини цих дітей не розвинені соціальні потреби; «важкі діти» прагнуть до спілкування з подібними до себе, перебувають поза зв'язками з постійними учнівськими колективами; приховують свою діяльність від батьків, учителів та однокласників.

Таким чином, форми прояву важковихованості у дітей різні: це може бути відсутність навчальної мотивації, не сформованість елементів навчально-виховної діяльності, або відсутність довільної регуляції пізнавальних процесів до кінця молодшого шкільного віку. Відзначимо, що всі три форми важковихованості приводять до появи в майбутньому у дитини віктимної поведінки.

Зазначимо, що причини важковихованості досить різноманітні і обумовлені суб'єктивними й об'єктивними факторами. До суб'єктивних факторів слід віднести особливості психічного розвитку дитини й важливість генетичного чинника. До об'єктивних факторів, що спричиняють появу важковихованості у дітей, на нашу думку, слід віднести макро-, мезо- і мікрофактори. Усі вони мають чітку тенденцію до загострення і поглиблення у сучасний період.

Висновки. Таким чином, важковихованість визначається як прояв соціально-деструктивної поведінки, що пов'язана із систематичним порушенням дитиною соціальних норм, яка впливає на суспільні відносини, заважає діяльності інших осіб, їх нормальному співіснуванню. Важковихованість дітей характеризується системним відхиленням від суспіль-

них норм, порушенням норм моралі, безвідповідальним ставленням до навчання; невиконанням вимог дорослих. Отже, складовими важковиховуваності є соціальні норми, індивідуальні властивості особистості, особливості конкретної життєвої ситуації.

Список літератури:

- 1.Бородулина С. Ю. Коррекционная педагогика: Психолого-педагогическая коррекция отклонений в развитии и поведении школьников / С.Ю. Бородулина. — Ростов н/Д: Феникс, 2004. — 352 с.
- 2.Важковиховуваність. Сутність, причини, реабілітація: навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів / За ред. О.М. Полякової. — Суми: Університетська книга, 2009. — 346 с.
- 3.Выготский Л.С. Педагогическая психология. — М.: АСТ Астрель: храни-тель, 2008. — 672с.
- 4.Кашенко В.П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков : книга для учителя / В.П. Кашенко. — М.: Просвещение, 1994. — 223 с.
- 5.Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь / Г.М. Коджаспирова. — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 176 с.
- 6.Колесіна Т.Є. Психолого-педагогічна діагностика відхилень у поведінці учнів / Т.Є. Колесіна // Початкова школа. — 2006. — №12. — С. 11-13.
- 7.Основи пенітенціарної педагогіки і психології: навчальний посібник / За ред. В.М.Синьова. — Біла Церква: КОІПОПК, 2003. — 102 с.
- 8.Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І.Д. Зверева, О. В.Беспалько, С. Я.Харченко та ін. — К.: Наук. світ, 2003. — 233 с.
- 9.Степанов В. Г. Психология трудных школьников / В.Г. Степанов. — М.: Академия, 1996. — 152 с.